

Jakub Niedbalski

Wymiary konteksty i wzory karier

Proces stawania się sportowcem
przez osoby z niepełnosprawnością
fizyczną – analiza społecznych
mechanizmów (re)konstruowania
tożsamości

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Wymiary konteksty i wzory karier

**Proces stawania się sportowcem
przez osoby z niepełnosprawnością
fizyczną - analiza społecznych
mechanizmów (re)konstruowania
tożsamości**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Jakub Niedbalski

Wymiary konteksty i wzory karier

**Proces stawania się sportowcem
przez osoby z niepełnosprawnością
fizyczną - analiza społecznych
mechanizmów (re)konstruowania
tożsamości**

W WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2017

Jakub Niedbalski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Instytut Socjologii
Katedra Socjologii Organizacji i Zarządzania, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENCI

Ewa Giermanowska, Tomasz Sahaj

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/Ale-ks; sportpoint

Książka finansowana w ramach projektu Narodowego Centrum Nauki SONATA 9
(2015/17/D/HS6/00184)

© Copyright by Jakub Niedbalski, Łódź 2017

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2017

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07489.16.0.M

Ark. wyd. 24,0; ark. druk. 23,25

ISBN 978-83-8088-637-7
e-ISBN 978-83-8088-638-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Izie, Karolince i Kubusiowi

Ruch jako lek nie ma substancji, ani opakowania. Substancją tego leku jest pomysł zrodzony z nauki i doświadczenia. Jego podanie wymaga prawdziwego mistrzostwa. Przekazanie go wraz z osobowością i sercem czyni ten lek niezastąpionym
(W. Dega)

SPIS TREŚCI

Przedmowa	15
Wstęp	19
Rozdział 1. Sfery i konteksty życia osób niepełnosprawnych w Polsce	25
1.1. Definiowanie pojęcia niepełnosprawności.	25
1.2. Kategoria osób niepełnosprawnych na tle polskiego społeczeństwa – charakterystyka demograficzna	28
1.3. Postawy społeczne wobec osób niepełnosprawnych	31
1.4. Zabezpieczenie prawno-instytucjonalne osób niepełnosprawnych w Polsce – zarys problematyki	33
Rozdział 2. Sport – zagadnienia definicyjne	39
2.1. Podejście atrybucyjne a podejście kontekstualne	39
2.2. Pomiędzy strukturą a kontekstem – zintegrowana definicja sportu	42
Rozdział 3. Charakterystyka sportu osób niepełnosprawnych	45
3.1. Sport osób niepełnosprawnych – od aktywności prozdrowotnej do działalności profesjonalnej	46
3.2. Rozwój idei sportu osób niepełnosprawnych fizycznie	49
3.3. Ruch Paraolimpijski, <i>Deaflympics</i> i Olimpiady Specjalne	51
3.4. Rozwój sportu osób niepełnosprawnych w Polsce	54
3.5. Specyfika sportu osób niepełnosprawnych fizycznie	55
Rozdział 4. Od socjologii sportu do socjologii sportu osób niepełnosprawnych	59
4.1. Proces kształtowania się socjologii kultury fizycznej i sportu w Polsce	60
4.2. Sport osób niepełnosprawnych jako dyscyplina akademicka	63
Rozdział 5. Pojęcie kariery w ujęciu socjologicznym	69
5.1. Kariera z perspektywy biograficznej	72
5.2. Typologie i wzory karier na podstawie przeglądu literatury przedmiotu	74
5.3. Pojęcie i charakterystyka kariery sportowej	77
5.4. Badania karier w sporcie osób niepełnosprawnych – uwarunkowania i modele	82
5.5. Kariera – podsumowanie	87
Rozdział 6. Perspektywa teoretyczna badań	89
6.1. Założenia paradygmatyczne i orientacje teoretyczne	89
6.1.1. Teoria symbolicznego interakcjonizmu	91
6.1.1.1. Komunikacja symboliczna i interakcje społeczne	92
6.1.1.2. Pojęcie jaźni	93
6.1.1.3. Praca biograficzna i praca nad tożsamością	95

6.1.1.4. Znaczący inni i grupy odniesienia	99
6.1.1.5. Emocje w interakcji	100
6.1.1.6. Aktywność jednostki i działania połączone	101
6.1.2. Problematyka interakcji w perspektywie fenomenologicznej, etnometodologicznej i wybranych koncepcjach Ervinga Goffmana.	103
6.1.2.1. Interakcjonizm fenomenologiczny Alfreda Schützego	103
6.1.2.2. Etnometodologia Harolda Garfinkla	105
6.1.2.3. Wybrane koncepcje teoretyczne Ervinga Goffmana	107
6.2. Uzasadnienie zastosowania wybranych koncepcji teoretycznych.	111
Rozdział 7. Metodologia badań.	113
7.1. Cel i problematyka badań	113
7.2. Techniki badawcze.	114
7.2.1. Wywiad swobodny	115
7.2.2. Obserwacja	117
7.2.3. Dane zastane	119
7.3. Charakterystyka źródeł danych	120
7.4. Metody badawcze	122
7.4.1. Metodologia teorii ugruntowanej	122
7.4.2. Metoda biograficzna	125
7.4.3. Etnografia	128
7.4.4. Przyczyny oraz konsekwencje zastosowanych wybranych metod badawczych.	131
7.5. Naturalna historia badania	135
7.6. Wsparcie procesu badawczego komputerową analizą danych jakościowych	136
7.7. Aksjologiczne i etyczne aspekty badań	139
7.7.1. Zdobywanie zaufania w środowisku niepełnosprawnych sportowców	141
7.7.2. Etnocentryzm – perspektywa pełnosprawnego badacza a badanie niepełnosprawności	143
7.7.3. Emocjonalny kontekst badań – oczekiwania badanych a zaangażowanie badacza	145
7.7.4. Przemiana roli badacza terenowego	147
7.7.5. Kontekst etyczny badań – podsumowanie	149
Rozdział 8. Uwarunkowania i konteksty uprawiania sportu przez osoby niepełnosprawne fizycznie	151
8.1. Uwarunkowania systemowe z zakresu wsparcia uprawiania sportu i aktywności fizycznej osób niepełnosprawnych	151
8.1.1. Realizacja polityki aktywizacji osób niepełnosprawnych przez sport	153
8.1.2. (Nie)dostępność odpowiedniego zaplecza organizacyjnego w zakresie aktywności fizycznej osób niepełnosprawnych	154
8.1.3. (Nie)dostosowanie oferty i rozwiązań systemowych w zakresie aktywizowania przez sport do potrzeb osób niepełnosprawnych.	155
8.1.4. (Nie)równość traktowania osób pełno- i niepełnosprawnych w zakresie uprawiania sportu i aktywności fizycznej	157
8.1.5. (Nie)możliwość wpływania osób niepełnosprawnych na politykę kreowania zmian dotyczących sportu.	159
8.1.6. Uwarunkowania systemowe – podsumowanie	160
8.2. Uwarunkowania ekonomiczne.	161
8.2.1. Sport osób niepełnosprawnych w kontekście ekonomicznym	162
8.2.2. Uwarunkowania ekonomiczne – podsumowanie	166

8.3. Kontekst medialny	167
8.3.1. Proces mediatyzacji sportu – zagadnienia teoretyczne	167
8.3.2. Sport i sportowcy niepełnosprawni w dyskursie medialnym	169
8.3.3. Kontekst medialny – podsumowanie	174
8.4. Kontekst rodzinny	176
8.4.1. Sport osób niepełnosprawnych w kontekście uwarunkowań rodzinnych.	177
8.4.2. Wpływ rodziny na uprawianie sportu osób niepełnosprawnych.	179
8.4.3. Kontekst rodzinny – podsumowanie.	182
8.5. Uwarunkowania i konteksty sportu osób niepełnosprawnych – podsumowanie.	183
Rozdział 9. (Nie)przenikanie się światów osób pełno- i niepełnosprawnych w sporcie.	187
9.1. Niepełnosprawni sportowcy wśród sportowców pełnosprawnych – koegzystencja, współpraca i współdziałanie	187
9.1.1. Organizacyjne (re)konstruowanie pojęcia niepełnosprawności w środowisku osób uprawiających sport	188
9.1.2. Relacje sportowców pełno- z niepełnosprawnymi – podsumowanie	193
9.2. Polityka dominacji i asymetria władzy w sporcie osób niepełnosprawnych.	194
9.2.1. Charakterystyka władzy – podstawowe pojęcia i inspiracje teoretyczne	195
9.2.2. Sfery, aspekty i konteksty dominacji osób pełnosprawnych w sporcie osób niepełnosprawnych	196
9.2.3. Sport osób niepełnosprawnych w kontekście władzy – podsumowanie.	202
9.3. (Nie)przenikanie się światów osób pełno- i niepełnosprawnych – wnioski	203
Rozdział 10. Oswajanie ciała i konstruowanie cielesności w sporcie osób niepełnosprawnych.	207
10.1. Od sportu rekreacyjnego do sportu wyczynowego – zmiana sposobu definiowania i postrzegania własnego ciała przez osobę niepełnosprawną	209
10.1.1. <i>Ciało jako cel</i> w procesie rehabilitacji	209
10.1.2. <i>Ciało jako środek – narzędzie rozrywki</i>	211
10.1.3. <i>Ciało jako środek – narzędzie rywalizacji</i>	214
10.1.4. Ciało i cielesność w sporcie osób niepełnosprawnych – podsumowanie	217
10.2. Praca nad ciałem i jej wpływ na zmianę percepcji siebie osoby niepełnosprawnej fizycznie uprawiającej sport	217
10.2.1. Ciało niepełnosprawne jako źródło negatywnych doświadczeń jednostki	218
10.2.2. Ciało <i>nieznane</i> – ciało (na nowo) <i>odkrywane</i>	221
10.2.3. Ciało <i>psychospolecznie „zrehabilitowane”</i> – ciało jako źródło satysfakcji i poczucia dumy	224
10.2.4. Praca nad ciałem – podsumowanie	227
10.3. Płeć, kultura i niepełnosprawność w perspektywie aktywności sportowej	228
10.3.1. Ciało męskie vs. ciało kobiece – podobieństwa i różnice sytuacji płci w sporcie osób niepełnosprawnych.	231
10.3.2. Płeć, kultura i niepełnosprawność – podsumowanie	237
10.4. Transgraniczny wymiar cielesności – wykorzystanie technologii w sporcie osób niepełnosprawnych	238
10.4.1. Technologia w służbie niepełnosprawnych sportowców	239
10.4.2. Technologia (nie)równości w sporcie osób niepełnosprawnych	241
10.4.3. Transgraniczny wymiar cielesności – podsumowanie	244
10.5. Oswajanie ciała i konstruowanie cielesności – wnioski	246

Rozdział 11. Znaczenie sportu w życiu osoby niepełnosprawnej z perspektywy procesu rekonstrukcji tożsamości	249
11.1. Funkcje i wymiary sportu uprawianego przez osoby niepełnosprawne	249
11.1.1. Sport jako <i>podstawa usamodzielnienia</i>	250
11.1.2. Sport jako <i>psychiczne wzmocnienie</i>	251
11.1.3. Sport jako forma <i>odreagowania</i> i źródło rozrywki	252
11.1.4. Sport jako <i>źródło wsparcia</i> i poszukiwania grupy odniesienia	252
11.1.5. Sport jako forma <i>ujawnienia się</i> i walki ze stygmatem	253
11.1.6. Sport jako forma <i>rekompensaty</i>	252
11.1.7. Sport jako <i>życiowe wyzwanie</i>	255
11.1.8. Sport jako <i>źródło nowych możliwości</i>	255
11.1.9. Sport jako <i>udowodnienie</i> i forma walki ze stereotypem	256
11.1.10. Sport jako <i>propagowanie wiedzy</i> i <i>transfer informacji</i>	257
11.2. Wpływ uprawiania sportu na osobę niepełnosprawną	258
11.3. Znaczenie sportu w życiu osoby niepełnosprawnej – podsumowanie	260
Rozdział 12. Proces stawania się sportowcem przez osobę niepełnosprawną	263
12.1. Konstruowanie roli osoby aktywnej fizycznie poprzez <i>nabywanie atrybutów sportowca</i>	263
12.2. Zmiana perspektywy poznawczej osoby niepełnosprawnej pod wpływem aktywności fizycznej	267
12.3. Identyfikacja i autoidentyfikacja osoby niepełnosprawnej uprawiającej sport	269
12.4. Znaczący inni i grupa odniesienia	272
12.4.1. Socjalizacja w grupie odniesienia	273
12.4.2. Rola znaczących innych w procesie stawania się sportowcem	277
12.4.2.1. Proces trenowania i rola trenera jako <i>formalno-instytucjonalnego</i> znaczącego innego	278
12.4.2.2. Rola <i>wspierających</i> i <i>symbolicznych</i> znaczących innych	281
12.4.3. Znaczący inni i grupa odniesienia w procesie stawania się sportowcem – podsumowanie	283
12.5. Praca nad sobą – od początkującego sportowca do autokreacji celebryty	284
12.5.1. Proces poszukiwania własnego „ja” i rekonstruowania definicji (nie)pełnosprawnego sportowca	285
12.5.2. Podkreślanie atrybutów <i>prawdziwego</i> sportowca	286
12.5.3. Proces ugruntowywania własnego „ja” poprzez legitymizację sportu osób niepełnosprawnych w opinii otoczenia	289
12.5.4. Tworzenie kreacji siebie i podtrzymywanie poczucia bycia <i>prawdziwym</i> sportowcem	291
12.5.5. Praca nad sobą – podsumowanie	292
12.6. Proces stawania się sportowcem przez osobę niepełnosprawną – uwagi końcowe	294
Rozdział 13. Etapy i wzory karier sportowych osób niepełnosprawnych	297
13.1. Etapy kariery w procesie stawania się sportowcem	298
13.2. Wzory karier i strategie działania osób niepełnosprawnych uprawiających sport	306
13.2.1. Kariera <i>ustabilizowana</i>	306
13.2.2. Kariera <i>defragmentowana</i>	308
13.2.3. Kariera <i>konstruowana</i>	310
13.2.4. Wzory i strategie karier – wnioski	312
13.3. Kariera sportowa – podsumowanie	314

Rozdział 14. Wzory biografii osób niepełnosprawnych fizycznie uprawiających sport . . .	317
14.1. Typy wzorów biografii	317
14.1.1. Typ <i>poszukujący</i>	318
14.1.2. Typ <i>odnaleziony</i>	319
14.1.3. Typ <i>inspirowany</i>	320
14.1.4. Typ <i>kierowany</i>	322
14.2. Typy wzorów biografii – podsumowanie	324
Zakończenie – wnioski	327
Bibliografia	335
Akty prawne	359
Spis diagramów	361
Aneks – zestawienie badanych osób	363
Dimensions, contexts and patterns of careers. Analysis of social mechanisms for (re)construction of identities of physically disabled individuals practicing sport (Summary)	369
Od Redakcji	371

PRZEDMOWA

Książka, którą trzymacie Państwo w rękach, jest owocem pogłębionych studiów nad problematyką sportu uprawianego przez osoby niepełnosprawne. Autor niezwykle pieczołowicie i z właściwą sobie skrupulatnością pokazuje świat osób uprawiających sport, nieustannie przezwyciężających własne bariery i ograniczenia, które podejmują walkę nie tylko z napotykanymi na ich drodze przeciwnikami, ale przede wszystkim z samymi sobą. Jakub Niedbalski w sposób realistyczny, bez zbędnego koloryzowania, ale także z pozycji człowieka dobrze rozumiejącego specyfikę sportu osób z niepełnosprawnościami prezentuje codzienne zmagania, wątpliwości oraz rozterki, a przede wszystkim ogrom pracy, wysiłku i zaangażowania sportowców. To także udana próba podkreślenia niezwykle trudnej i wymagającej poświęcenia aktywności, jaką jest uprawianie sportu przez ludzi z różnego rodzaju deficytami.

Perspektywa, zgodnie z którą autor podejmuje analizowane zagadnienia, pozwala spojrzeć na problematykę sportu osób niepełnosprawnych jako na szereg działań pojedynczych osób, całych grup i zbiorowości wspólnie tworzących sportowe środowisko. Nie jest to zatem książka instruktażowa ani też opisująca fizyczną, biologiczną czy medyczną stronę badanego zjawiska. Ale za to ukazująca całą sferę zagadnień odnoszących się do stosunków interpersonalnych głównych aktorów społecznego świata sportu osób niepełnosprawnych, a przede wszystkim samych sportowców, którzy stanowią jego zasadniczy trzon. Autor poszczególne rozdziały poświęcił przybliżeniu czytelnikowi tego, jaki jest sport uprawiany przez osoby z różnego rodzaju dysfunkcjami, starając się jak najwierniej oddać jego specyfikę i charakter, odnosząc się w swoich analizach do jednostki, grupy i całej społeczności wspólnie tworzących instytucję sportu osób niepełnosprawnych.

Książka jest jedną z nielicznych znanych mi publikacji, która w tak bezpośredni i bliski osobom niepełnosprawnym sposób przedstawia sport z jego najważniejszymi cechami, charakterystykami, a także, często na pierwszy rzut oka niedostrzeganymi, niuansami. Autor ukazuje w niej różnorodność obszarów aktywności sportowej osób niepełnosprawnych oraz płaszczyzn ich działania. Publikacja opracowana została z uwzględnieniem wielowątkowości podejmowanej problematyki, a jednocześnie zachowano jej spójny i logiczny charakter. Poszczególne rozdziały przygotowane zostały w taki sposób, aby

czytelnik miał wgląd w sytuację badanych osób, która została przedstawiona z ich własnej perspektywy, przez co analiza zyskała charakter pogłębiony. Co istotne, podejmowane wątki ukazane są w szerszym kontekście uwarunkowań makrospołecznych, co pozwala spojrzeć na problematykę sportu osób niepełnosprawnych w sposób bardziej całościowy, z uwzględnieniem szeregu jego własności kształtowanych przez szeroko rozumiane stosunki społeczne, polityczne i gospodarcze.

Niewątpliwie po przeczytaniu książki ma się wrażenie, że jest to publikacja pisana z pasją przez człowieka, któremu nie tylko bliskie są zagadnienia sportu uprawianego przez osoby niepełnosprawne, ale po prostu zwykłych ludzi zmagających się ze swoimi problemami, a także podejmującymi codzienne wyzwania. Widać tu duże zaangażowanie autora, który podejmując się trudnego zadania polegającego na pokazaniu całej specyfiki sportu osób niepełnosprawnych, czyni to w sposób niezwykle rzetelny, uwzględniający spektrum składających się nań zagadnień, a przede wszystkim wolny od spotykanych w publicystyce oraz mass mediach prób jego wartościowania i oceniania. Inny mi słowy autor pokazuje sport osób niepełnosprawnych w sposób szczególnie mi bliski, bowiem z pozycji jego bezpośrednich uczestników, nie zaś ekspertów „za biurka”.

Publikacja z uwagi na swój naukowy charakter skierowana jest głównie do przedstawicieli środowiska akademickiego zainteresowanych problematyką niepełnosprawności. Przy czym ze względu na przystępny język, jakim operuje autor, może ona znaleźć odbiorców także wśród praktyków związanych ze sportem osób niepełnosprawnych, a przede wszystkim tych, którzy w życiu codziennym mają do czynienia z ludźmi z różnego rodzaju dysfunkcjami, w szczególności zaś członków rodzin, przyjaciół czy bliskich. Książka może stać się obiektem zainteresowań zarówno osób bezpośrednio należących do świata sportu, ale także zatrudnionych w instytucjach państwowych, jednostkach samorządowych oraz organizacjach pozarządowych, których głównym lub jednym z zasadniczych obszarów działania jest aktywizacja i szeroko rozumiana rehabilitacja osób niepełnosprawnych, realizowana m.in. za pośrednictwem sportu.

Na koniec chciałbym podkreślić, że moje wieloletnie doświadczenie jako trenera sportowego pozwala mi spojrzeć na prezentowaną książkę z perspektywy człowieka bezpośrednio zaangażowanego w pracę z osobami niepełnosprawnymi. Dlatego mogę z całym przekonaniem rekomendować niniejszą publikację jako pozycję szczególnie wartościową, która niewątpliwie zasługuje na zainteresowanie tak ze strony osób niepełnosprawnych, jak i ludzi pełnosprawnych, zwłaszcza zaś tych, którzy do tej pory nie mieli styczności z problematyką sportu ludzi z niepełnosprawnościami. Każdy bowiem, kto chciałby dowiedzieć się czegoś konkretnego na temat środowiska niepełnosprawnych sportowców i osób je tworzących, z całą pewnością znajdzie w niej stosowaną i opartą na solidnych badaniach wiedzę, która pomoże mu zrozumieć to, co

w sporcie najważniejsze, a więc specyfikę relacji międzyludzkich, interakcji, a przede wszystkim kształtowanych na ich bazie działań i zachowań jednostek, którymi w tym przypadku są osoby szczególne, bowiem na co dzień, dzięki swojej pracy, zaangażowaniu oraz sile woli, przełamujące nie tylko własne ograniczenia, ale też społeczne stereotypy.

*Wojciech Kikowski¹,
Wisła, 20 listopada 2016 r.*

¹ Wojciech Kikowski – absolwent Uniwersytetu Łódzkiego – fizyk. Trener klasy mistrzowskiej w lekkiej atletyce. Trener reprezentacji Polski na pięciu ostatnich letnich Igrzyskach Paraolimpijskich (od Sydney do Rio de Janeiro). Wychowawca wielu pokoleń wybitnych zawodników. Wyszkolił mistrzów Polski, mistrzów Europy i świata, medalistów paraolimpijskich. Zasiada w zarządzie Polskiego Związku Sportu Niepełnosprawnych „Start”, pełniąc funkcję wiceprezesa. Zdobywca wielu nagród i wyróżnień za swoją działalność na rzecz sportu osób niepełnosprawnych. Wielokrotny laureat plebiscytów na trenera roku. Autorytet w dziedzinie przygotowania fizycznego. Opracował specjalny program treningowy dla Jana Meli, najmłodszego zdobywcy i zarazem pierwszego niepełnosprawnego zdobywcy obu biegunów Ziemi w ciągu jednego roku. Inicjator lekkoatletycznych Mityngów Weteranów, a także ich uczestnik i wielokrotny medalista.

WSTĘP

O niepełnosprawności oraz jej skutkach napisano już bardzo dużo, tym samym w dyskursie naukowym i społecznej percepcji jest to zagadnienie obecne od wielu lat. Przy czym na niepełnosprawność w dużej mierze patrzy się z poziomu makrospołecznego, traktując ją jako problem pewnej grupy czy też kategorii społecznej. Wtórnie temu model społeczny niepełnosprawności, który zastąpił model indywidualny. Ten ostatni oparty jest na założeniu, że niepełnosprawność jest osobistą tragedią jednostki. W modelu tym problem niepełnosprawności jest „umiejscowiony” w jednostce, a jej przyczyny postrzega się w funkcjonalnych ograniczeniach lub psychologicznych ubytkach, będących skutkami niepełnosprawności. Z kolei w ramach społecznego modelu niepełnosprawności przyjmuje się, że niepełnosprawność w znacznej mierze wynika z przeszkód i barier doświadczanych przez osoby nią dotknięte. Zatem nie indywidualne ograniczenia, ale niedostarczenie przez społeczeństwo odpowiednich usług oraz niezaspokajanie potrzeb osób niepełnosprawnych „tworzą” niepełnosprawność. W modelu tym przyczyn niepełnosprawności nie szuka się w jednostce, lecz w środowisku i różnego rodzaju barierach społecznych, ekonomicznych i fizycznych (Balcerzak-Paradowska 2002).

Niepełnosprawność traktowana jest tutaj jako zjawisko, którego skutki dotyczą poszczególne osoby, ale są one powodowane przez nieprzychylnę, często wręcz negatywne postawy otoczenia. Jednocześnie owe negatywne postawy wobec osób niepełnosprawnych mogą mieć ujemny wpływ na zachowanie tych ostatnich wobec siebie i wobec ludzi sprawnych. Dzieje się tak, bowiem utrudniają one akceptowanie własnej niepełnosprawności, zniechęcają do podejmowania najmniejszego nawet wysiłku, rodzą poczucie pogardy dla samego siebie i swojej niepełnosprawności, osłabiają mechanizmy odpornościowe i niweczą efekty podejmowanych zabiegów leczniczych, edukacyjnych i rehabilitacyjnych (Minczakiewicz 1996).

Osoby niepełnosprawne nierzadko też otrzymują nieporównanie więcej przykrych zwrotnych informacji na własny temat niż ludzie zdrowi, przez co mogą ukształtować negatywną tożsamość. W skrajnych przypadkach prowadzi to do zaniżenia samoceny, poczucia winy oraz osłabienia czy utraty identyfikacji z innymi i ich reifikacji (Czykwin 2008). Przy czym, jak podkreśla Zofia Żukowska (2006: 126), człowiek niepełnosprawny, pomimo doświadczanych negatywnych

emocji i postaw ze strony innych osób, może nie tylko żyć normalnie, ale też czerpać z życia radość. I jak dalej pisze przywołana autorka, jedną z takich dróg jest sport, który można postrzegać jako szansę zarówno dla indywidualnego rozwoju jednostki, jak i społecznej integracji. Zaspokojona może być na tej drodze potrzeba samorealizacji jednostki, jak i jej społecznej akceptacji. Sport będzie odgrywał także szczególną rolę we wzmocnieniu poczucia własnej wartości osoby niepełnosprawnej (Molik, Morgulec-Adamowicz, Kosmol 2008: 12). Z tego względu uprawianie sportu może być traktowane jako aktywność, która sprawia, że osoba niepełnosprawna przechodzi swoistą transformację od niepełnosprawnego przyjmującego, zgodnie ze społecznym postrzeganiem, narzucony mu sposób interpretacji rzeczywistości, po jego odrzucenie i przyjęcie nowego zestawu definicji, w którym przeformułowaniu ulegają dotychczasowe sposoby postrzegania siebie. Niepełnosprawność staje się bowiem możliwym do akceptowania elementem życia jednostki, na którym nie koncentruje się wyłącznie jej uwaga. Taka zmiana może być bezpośrednim wynikiem obserwowanych przez nią przekształceń związanych z własnym ciałem i jego rosnącą sprawnością, ale może także wiązać się z przeświadczeniem danej osoby, co do sposobu jej postrzegania przez innych ludzi. Jednocześnie niektóre osoby niepełnosprawne mogą pójść o krok dalej i zacząć uprawiać daną dyscyplinę sportową w sposób profesjonalny. W takiej sytuacji dążenie do bycia coraz lepszym, uzyskiwania wyższych wyników i towarzyszące temu procesowi trenowanie oraz samodyscyplinowanie nierzadko określa miejsce takiej osoby nie tylko w sporcie, ale w całym jej życiu. Z tej perspektywy szczególnie interesujące wydaje się uchwycenie sensu tej aktywności oraz zrozumienie procesualnego wymiaru zachodzących pod jej wpływem zmian w życiu osoby niepełnosprawnej, a także zrekonstruowanie poszczególnych wymiarów, które nadają jej taki, a nie inny charakter.

Aby móc zbadać, odtworzyć i zrozumieć specyfikę tego procesu, zasadniczą ramą teoretyczną moich rozważań uczyniłem symboliczny interakcjonizm, w którym świat społeczny jest konstruktem, a język jego największym i najważniejszym narzędziem¹. To zaś, w jaki sposób będziemy patrzeć na rzeczywistość i na nas samych, jest odzwierciedleniem otaczającego nas świata społecznego. Jednocześnie natura jednostki jest twórcza, a rzeczywistość, jako intersubiektywny wytwór uczestników, jest dynamiczna i zmienna, a także niemożliwa do przewidzenia ze względu na symboliczny charakter postrzegania świata i symboliczny charakter interakcji (Konecki 2000). Z tego względu w badaniach stanowiących fundament niniejszego opracowania odwołuję się do subiektywnej perspektywy badanych, czyniąc ich własny punkt widzenia podstawą do konstruowania uogólnień teoretycznych (Włodarek, Ziółkowski 1990: 55).

¹ Dodatkowo w mojej pracy posiłkuję się także teoriami interakcjonizmu fenomenologicznego, etnometodologii, a także wybranymi koncepcjami autorstwa Ervinga Goffmana. Zakres i charakter inspiracji jakie czerpię z wymienionych teorii, wyjaśniam w rozdziale teoretycznym.

Celem badań jest zatem zrekonstruowanie mechanizmów oddziaływania sportu na proces definiowania siebie oraz interpretowania otaczającej jednostkę rzeczywistości społecznej, a także odtworzenie procesualnego charakteru stawania się sportowcem, wraz z towarzyszącymi temu procesowi wymiarami, kontekstami i wzorami karier. Proces ten stanowi zarazem centralną kategorię wyłonioną w trakcie przeprowadzonych badań, wokół której koncentrują się pozostałe opisane w mojej pracy zagadnienia.

Główne pytanie badawcze brzmi: Jaki jest wpływ aktywności fizycznej na mechanizmy odpowiedzialne za rekonstruowanie tożsamości osoby niepełnosprawnej i jakie znaczenia nadaje się przeżytemu doświadczeniu, którym jest uprawianie sportu (jak jest ono definiowane, interpretowane, rozumiane, wyrażane i ucieleśniane w życiu codziennym osoby niepełnosprawnej)?

W efekcie podjęta została próba zrekonstruowania znaczenia aktywności fizycznej i uprawiania sportu jako działań odgrywających istotną rolę w procesie kształtowania tożsamości niepełnosprawnego sportowca. Przeprowadzone badania mają zatem służyć ugruntowaniu tezy dotyczącej charakteru i specyfiki związków pomiędzy aktywnością sportową osób niepełnosprawnych fizycznie a przemianami w sposobie postrzegania siebie przez te osoby oraz percepcji ich własnej sytuacji życiowej. Kwestie te rozpatrywane będą w szerszym kontekście społeczno-kulturowych, ekonomicznych i prawno-instytucjonalnych uwarunkowań związanych z sytuacją osób niepełnosprawnych w Polsce.

Za tak skonstruowanym tematem i podjęciem proponowanej problematyki badań przemawiają następujące względy: po pierwsze, pomimo dynamicznego rozwoju subdyscypliny, jaką jest socjologia sportu, nadal stosunkowo niewiele miejsca poświęca się badaniu aktywności fizycznej osób niepełnosprawnych, w której centralną kategorią jest tożsamość jednostki w interesującym mnie ujęciu interakcyjnym; po drugie, istniejące badania w zakresie sportu niepełnosprawnych oparte są przeważnie na metodologii ilościowej, zaś badania projektowane zgodnie z zasadami metodologii jakościowej, zwłaszcza te, dla których podstawą teoretyczną jest orientacja interpretatywna, stanowią stosunkowo niewielki ich odsetek; po trzecie, widoczny jest wyraźny niedostatek badań dotyczących problematyki sportu osób z niepełnosprawnościami, prowadzonych z perspektywy ich bezpośrednich doświadczeń, które służyłyby do rekonstruowania autodefinicji siebie i sposobu postrzegania swojej niepełnosprawności. Dotyczy to zwłaszcza badań odwołujących się do założeń pragmatyzmu społecznego i symbolicznego interakcjonizmu inspirowanych przez takie postacie, jak John Dewey, Charles Horton Cooley, Georg Herbert Mead czy Herbert Blumer. W przeważającej części spotyka się badania, które ów problem rozpatrują z perspektywy pedagogiczno-rehabilitacyjnej, nie zaś odnoszące się do sfery osobistych przeżyć i doświadczeń, które stanowiłyby oparcie dla analizy przemian tożsamościowych osób niepełnosprawnych.

Podjęmowane przeze mnie badania są zatem dopełnieniem istniejącego już dorobku badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe, zainteresowanych

tematyką niepełnosprawności, zwłaszcza w zakresie znaczenia codziennych praktyk i relacji interpersonalnych z otoczeniem w jej warstwie symbolicznej, odnoszącej się do świata kultury i kształtującej kontekst ludzkiego życia. Wyniki badań poszerzają wiedzę z zakresu postrzegania siebie przez osoby niepełnosprawne uprawiające sport, na tle ich przemian tożsamościowych, przyczyniając się do lepszego poznania społecznych aspektów aktywności fizycznej osób z dysfunkcjami ciała.

Mimo iż problematyka badań dotyczy zagadnienia konstruowania tożsamości na bazie doświadczeń osób niepełnosprawnych uprawiających sport, to była także doskonałą okazją użycia w praktyce badawczej oprogramowania CAQDAS. Tym bardziej, że w zakresie analiz ilościowych powszechnie stosuje się oprogramowanie komputerowe, zaś badania projektowane jako jakościowe stosunkowo rzadko korzystają z coraz większej i lepszej bazy programów wspomagających przedsięwzięcia naukowe. Z tego względu przeprowadzone badania w aspekcie metodologicznym posłużyły przetestowaniu oprogramowania komputerowego, które stanowiło wsparcie w procesie realizacji projektu na każdym jego etapie.

Wyniki badań mogą przyczynić się zatem do rozwoju wiedzy teoretycznej oraz praktycznej w obszarze problematyki poświęconej aktywności fizycznej osób niepełnosprawnych, a także znajomości zagadnień metodologicznych dotyczących zastosowania specjalistycznego oprogramowania, wspomagającego analizę danych jakościowych.

Prezentowana praca składa się z trzech części: teoretycznej, metodologicznej i empirycznej. W części pierwszej koncentruję się na sferach i kontekstach życia osób niepełnosprawnych w Polsce. Jednocześnie staram się zrekonstruować podstawowe sposoby definiowania niepełnosprawności oraz percypowane konsekwencje jej obecności w życiu społecznym. Następnie w Rozdziale II, w centrum moich rozważań stawiam sport i podejmuję próby uchwycenia tego, czym jest to zjawisko i w jaki sposób funkcjonuje ono w dyskursie nauk społecznych. Kolejny rozdział dotyczy charakterystyki sportu osób niepełnosprawnych, ze szczególnym uwzględnieniem takich zagadnień, jak jego rozwój, ewolucja i kształtowanie się w Polsce i na świecie. W rozdziale tym staram się również przybliżyć specyfikę tego rodzaju aktywności osób niepełnosprawnych z wyodrębnieniem ruchu paraolimpijskiego i olimpiad specjalnych. Rozdział IV to, z kolei, próba nakreślenia procesualnego wymiaru kształtowania się socjologii kultury fizycznej i sportu w Polsce, a także sportu osób niepełnosprawnych jako dyscypliny akademickiej. W tej części przedstawiłem również najważniejsze koncepcje dotyczące pojęcia kariery, ze szczególnym zaakcentowaniem jej wymiaru biograficznego i interakcyjnego, jak również w zarysie prezentuję wybrane typologie i wzory karier na podstawie przeglądu literatury przedmiotu. Rozdział zamykający część pierwszą książki dotyczy charakterystyki najważniejszych perspektyw teoretycznych wykorzystanych przeze mnie w analizie materiału empirycznego wraz z uzasadnieniem ich zastosowania.

Część druga książki poświęcona została zagadnieniom metodologicznym. Wskazałem w niej na przyczyny wyboru określonych metod i technik badawczych. W części tej sprecyzowałem również cel, przedmiot i zakres badań oraz sformułowałem problem badawczy. Przedstawiłem także naturalną historię badania oraz dokonałem krótkiej rekonstrukcji procesu badawczego, wykorzystując w tym celu opis procedur metodologii teorii ugruntowanej, które zostały zastosowane w komputerowej analizie danych jakościowych. W części tej zwróciłem również uwagę na aspekty aksjologiczne i etyczne badań, odnoszące się m.in. do problematyki zdobywania zaufania przez badacza, emocjonalnego kontekstu badań oraz oddziaływania członków eksplorowanego środowiska na osobę badacza.

Część trzecia została napisana w oparciu o uzyskany materiał empiryczny. Skupiłem się w niej na zaprezentowaniu specyfiki sportu uprawianego przez ludzi z deficytami ciała. Podjąłem próbę odpowiedzi na postawione pytanie badawcze na podstawie zebranego materiału oraz analizy otrzymanych wyników. Część empiryczna pracy podzielona została na kilka rozdziałów, które prezentują poszczególne kwestie, najistotniejsze z punktu widzenia problematyki pracy. Są to kolejno: uwarunkowania i konteksty uprawiania sportu przez tę kategorię osób, współzależności oraz wzajemne oddziaływania na siebie osób pełno- i niepełnosprawnych związane z ich fizyczną aktywnością, a także problematyka osvajania ciała i konstruowania cielesności w sporcie osób niepełnosprawnych. Dalej staram się przybliżyć kwestie związane ze znaczeniem sportu w życiu ludzi niepełnosprawnych fizycznie, przechodząc następnie do zagadnienia rekonstrukcji procesu stawania się sportowcem przez osobę z dysfunkcjami ciała poprzez wskazanie etapów i wzorów karier sportowych badanej kategorii zawodników. Moje rozważania, oparte na analizie zabranego materiału empirycznego, zamyka rozdział poświęcony typom biografii osób niepełnosprawnych fizycznie uprawiających sport.

Podsumowaniem wyników badań jest zakończenie niniejszej pracy, w którym przedstawiam końcowe wnioski i udzielam odpowiedzi na postawione wcześniej pytania badawcze.

* * *

W tym miejscu pragnę podziękować wszystkim osobom, które towarzyszyły mojemu doświadczeniu badawczemu i przyczyniły się do powstania tej pracy – przede wszystkim władzom Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego oraz Narodowego Centrum Nauki za stworzenie warunków umożliwiających realizację mojego projektu.

Szczególnie podziękowania składam koleżankom i kolegom z Katedry Socjologii Organizacji i Zarządzania za tworzenie atmosfery sprzyjającej intelektualnemu rozwojowi, przede wszystkim zaś Panu Profesorowi Krzysztofowi

Koneckiemu, który nieustannie motywował mnie do pracy, od początku kształtując mój naukowy charakter i krok po kroku odkrywając przede mną tajniki pracy badawczej. Jestem także wdzięczny Alicji Sobolewskiej za pomoc w pracach organizacyjnych związanych z realizacją grantów badawczych, a także szczerzy uśmiech i słowo otuchy w trudniejszych chwilach.

Gorąco dziękuję również recenzentom wydawniczym, Pani dr hab. Ewie Giermanowskiej oraz Panu dr. hab. Tomaszowi Sahajowi, za cenne uwagi, które przyczyniły się do udoskonalenia książki.

Dług wdzięczności mam wobec Pana Trenera Wojciecha Kikowskiego, który jako ekspert udzielał mi ważnych wskazówek merytorycznych, służył pomocą podczas zdobywania informacji, a także poświęcił swój czas, aby zapoznać się z pierwotną wersją książki.

Szczególne podziękowania należą się moim bliskim, którzy byli dla mnie prawdziwym oparciem podczas realizacji całego projektu. Zwłaszcza pragnę podziękować mojej żonie, Izie, która zawsze służyła mi radą i pomagała w rozwiązywaniu powstałych dylematów oraz zapewniała emocjonalny komfort pracy, a jednocześnie była dla mnie pierwszym recenzentem, bardzo sumiennie prowadząc wstępną korektę książki, która w znacznej mierze przyczyniła się do jakościowej poprawy mojej pracy.

Ostatnie, ale jednocześnie najważniejsze słowa podziękowania kieruję do Osób badanych, które bezinteresownie poświęciły swój czas, obdarzyły mnie zaufaniem i na długo po naszych rozmowach pozostawały ze mną w kontakcie, na bieżąco dzieląc się swoimi postrzeżeniami i nowymi przeżyciami. Jestem zobowiązany i wdzięczny za możliwość spotkania się z Państwem, bowiem każda rozmowa była dla mnie niezwykle cennym doświadczeniem zarówno w aspekcie prowadzonych badań, jak również osobistych doznań, które niejednokrotnie stanowiły dla mnie prawdziwą życiową nauką.

Rozdział 1

SFERY I KONTEKSTY ŻYCIA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH W POLSCE

1.1. Definiowanie pojęcia niepełnosprawności

Definiując pojęcie „niepełnosprawności”, należy wziąć pod uwagę podstawowe rozróżnienia terminologiczne, związane z ewolucją i zmianami w sposobie postrzegania osób niepełnosprawnych. Nim przyjęło się pojęcie osoby niepełnosprawnej¹, w powszechnym użyciu było określenie „inwalida” i „inwalidztwo”, które etymologicznie wiązało się z łacińskim *invalidus* i oznaczało człowieka bezsilnego, słabego, schorowanego. Termin „inwalida” używany był zamiennie z określeniami, takimi jak „osoba z odchyleniami od normy”, „osoba trwale uszkodowana na zdrowiu”, „osoba upośledzona”. Z czasem jednak zrezygnowano z tego terminu ze względu na jego jednoznacznie negatywne konotacje (Balcerzak-Paradowska 2002). Ewolucja ta polega na odchodzeniu od przekonania, że osoba z niepełnosprawnościami nie potrafi zapewnić sobie samodzielnie odpowiedniej jakości życia. Wizerunek osoby niepełnosprawnej jako niesamodzielnej, bezbronnej, niepotrafiącej samodzielnie zadbać o siebie i własne interesy, jednym słowem wizerunek osoby „innej” od reszty „normalnego” społeczeństwa, zastępowany jest coraz częściej przez wizerunek osoby, która nieustannie napotyka na bariery tworzone przez to „normalne” społeczeństwo. Właśnie te bariery, a nie cechy osoby niepełnosprawnej, stanowią główną przeszkodę w funkcjonowaniu na równych prawach w społeczeństwie (*ibidem*).

¹ W pracy stosuję zamiennie pojęcia „osoba niepełnosprawna” i „osoba z niepełnosprawnością”. Warto przy tym zaznaczyć, że w Polsce trwa spór dotyczący poprawności zapisów: osoba niepełnosprawna, osoba z niepełnosprawnością. W literaturze przedmiotu spotkać się można z różnymi stanowiskami odnośnie do stosowania obydwu pojęć. Niektórzy autorzy opowiadają się dość jednoznacznie za którąś ze wskazanych opcji, jak Dariusz Galasiński (2013) podkreślający zasadność posługiwania się pojęciem „osoba z niepełnosprawnością”, inni zaś uznają jako dopuszczalne i równoprawne obie opcje, czego przykładem jest chociażby stanowisko wyrażane przez Elżbietę Zakrzewską-Manterys (2010).